

УДК 369 (477)

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Н. Зеленко

Львівський національний університет імені Івана Франка

Проналізовано систему соціального захисту населення в Україні та роль у ній соціального страхування. На підставі аналізу теоретичного та практичного матеріалів обґрунтовано необхідність удосконалення деяких складових вітчизняної системи соціального страхування.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, соціальна допомога, соціальні гарантії, фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування.

На сучасному етапі розвитку та формування ринкових відносин, одним з найголовніших напрямів діяльності нашої держави є вирішення питань соціального страхування як основи соціального забезпечення її громадян. Конституцією України нашу державу проголошено як соціальну, тобто її соціальна політика повинна спрямовуватись на створення належних умов для достойного рівня життя і вільного розвитку особистості. Соціальне страхування як складова частина соціального захисту відіграє значну роль у житті громадян України, особливо тих, хто втратили можливість забезпечувати себе самостійно. Проте остаточного вигляду система соціального захисту ще не отримала і перебуває у процесі постійного реформування.

Даними проблемами займається ряд науковців, зокрема Н. Борецька, Л. Васечко, Н. Внукова, А. Гриненко, С. Засуха, Т. Кир'язова, А. Колосок, О. Марцинюк, В. Плиса, Д. Полозенко, В. Столяров, В. Тропіна і ін.

Для того, щоб повніше розкрити зміст соціального захисту та ролі в ньому соціального страхування, на нашу думку, слід розглянути сутність основних понять, зокрема “соціальний захист” та “соціальне страхування”.

Термін “соціальний захист” уперше було використано у Законі УРСР “Про економічну самостійність Української РСР” від 03.08.1990 р. за № 142-ХІІ.

За визначенням Н. Абакумової, соціальний захист – це комплекс правових, економічних та соціальних гарантій, що забезпечують кожному працюючому право на безпечну працю, збереження здоров'я у процесі праці, економічний захист і підтримку робітників та їх сімей у випадку тимчасової втрати працездатності на виробництві, медичну, соціальну і професійну реабілітацію [1, с. 16]

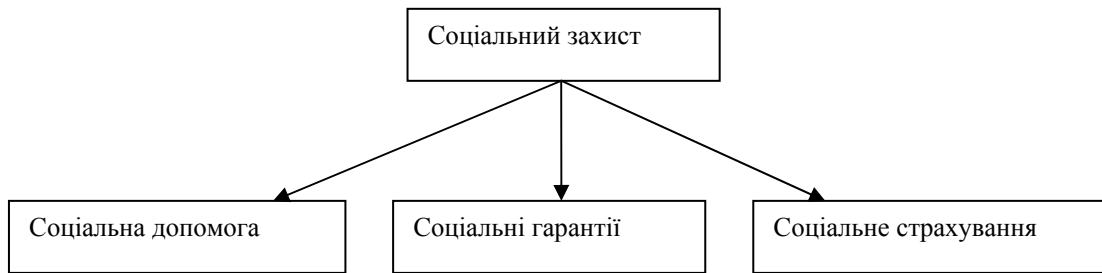
Н. Внукова зазначає, що соціальний захист – це державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливих верств населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення [2, с. 8]

На думку А. Гриненка – соціальний захист – це такі відносини, які дають змогу індивідам, що знаходяться під їхнім заступництвом, зберігати свої позиції в суспільстві; це охоронна функція політичного, або соціального союзу [7, с. 79]

Н. Борецька говорить так: “Соціальний захист населення – це системне поняття, що передбачає використання різних форм та методів соціального захисту з дотриманням диференційованого підходу до кожної людини або соціальної групи” [1, с. 21].

Досліджуючи наведені вище визначення поняття “соціальний захист”, зазначимо, що для його трактування, кожен з науковців, насамперед, аналізував діючу систему соціального захисту

населення в Україні та окремі її компоненти. На рисунку показано загальну структуру соціального захисту населення в Україні.

Загальна структура соціального захисту населення в Україні [7, С. 159]

Розглянемо кожну складову вітчизняної системи соціального захисту населення.

Так, у ст. 1 Закону України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 05.10.2000 р. за № 2017-III вказується, що державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Відповідно до критеріїв відбору отримувачів, соціальна допомога поділяється на:

- соціальну допомогу, яка надається з урахуванням потреб, але без урахування майнового стану та доходу;
- адресну соціальну допомогу, яка надається з урахуванням доходу або майнового стану [6, с. 159]

Згідно зі ст. 1. “Основ законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування” від 14.01.1998 р. за № 16/98-ВР, загальнообов’язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов’язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі – роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Окрім Закону, дане визначення також трактується й науковцями у їхніх дослідженнях системи соціального страхування.

Зокрема, І. Кичко визначає соціальне страхування як систему заходів щодо матеріального забезпечення населення у старості, у разі захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, у разі безробіття, підтримки материнства і дитинства в умовах страхової медицини, при виході на пенсію тощо [6, с. 159].

На думку А.Загороднього, соціальне страхування – це гарантована державою система матеріального громадян у разі тимчасової втрати працездатності, при досягненні похилого віку, а також система інших заходів, спрямованих на матеріальне, культурне-побутове та оздоровчо-профілактичне обслуговування [7, с. 130].

В. Плиса розглядає соціальне страхування як найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення і виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків [9, с. 7].

Ш. Бланкард у праці „Державні фінанси в умовах демократії” пропонує специфічний підхід до трактування соціального страхування, наголошуючи, що “соціальне страхування – це невід’ємна частина політики держави в соціальній сфері ... соціальне страхування – одна з передумов забезпечення соціальної справедливості в суспільстві, створення і підтримки політичної стабільності [7, с. 130].

Проаналізувавши поняття “соціальне страхування” різними вченими, зауважимо, що за своїм змістом воно є вужчим за поняття “соціальний захист”. Слід зазначити, що багато уваги

приділяється вивченню сутності та механізму функціонування загальнообов'язкового державного соціального страхування, однак недостатньо дослідженими залишаються недержавні (добровільні) форми його прояву.

Необхідність соціального страхування обумовлена наступними причинами:

- наявністю осіб, які, з погляду на певні обставини, не беруть участі в суспільно-корисній праці, тобто не можуть за рахунок заробітної плати виживати або підтримувати мінімальний життєвий рівень;

- наявністю громадян, що є дієздатними, але не мають можливості реалізувати цю дієздатність [2, с. 11].

Відповідно до цього, ст. 4 „Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування” від 14.01.1998 р. за № 16/98-ВР передбачено такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- пенсійне страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- медичне страхування;
- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття;
- інші види страхування, передбачені законами України.

Зауважимо, що в узагальненому розумінні, система соціального страхування розв'язує два важливих соціально-економічних завдання, а саме:

- 1) збереження та повне відновлення працездатності активної частини населення країни;
- 2) гарантоване матеріальне забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці з тих чи інших причин [2, с. 9].

Матеріальною основою для виконання цих завдань виступають цільові фонди, які виконують функції збору страхових внесків, взяття на облік страхувальників, облік надходжень страхових внесків, прийом звітності, контроль за повнотою та своєчасністю сплати страхових внесків, до них належать: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійному захворюванні, що спричинили за собою втрату працездатності, Фонд соціального страхування на випадок безробіття.

Зазначимо, що основним джерелом фінансування загальнообов'язкового державного соціального страхування визначено страхові внески роботодавців і застрахованих осіб (табл. 1).

Таблиця 1

**Розподіл страхових внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у 2008 році
(у відсотках до фонду оплати праці та отриманого доходу) [10, с. 9]**

Платники внесків	Види та розміри внесків на соціальне страхування, %				
	Соціального страхування на випадок безробіття	Соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	Пенсійне страхування	Соціального страхування від нещасних випадків на виробництві	Разом на всі види страхування
Роботодавці	1,3	1,5	33,2	(в сер. 2,5)	в сер. 38,5
Наймані працівники	0,5	0,5–1	1–2 (в сер. 2)	-	в сер. 3,5
Разом	1,8	2,5	в сер. 35,2	в сер. 2,5	в сер. 42

Величина ставок соціальних внесків зумовлена відповідними потребами акумулювання цільових коштів фондами задля покриття соціальних ризиків за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Аналізуючи бюджети фондів соціального страхування за 2006–2008 рр. відзначимо, що за даний період спостерігалось їх зростання, окрім Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що пояснюється зменшенням загальної ставки внеску до цього фонду за аналізований період (з 3,4 до 2,5%) (табл. 2). Підкреслимо, що значне зростання доходної частини бюджетів фондів за 2006–2008 рр. зумовлено, насамперед підвищенням загального рівня заробітної плати по економіці України, яка є базою для нарахування соціальних внесків. У зв'язку із значним зростанням розміру мінімальної пенсії за 2006–2008 рр. виникла потреба у додатковому залученні коштів до Пенсійного фонду України на її виплату, що посприяло збільшенню ставки нарахувань на ФОП підприємств із 32 до 33,2% та зростанню залучених коштів з державного бюджету.

Таблиця 2

**Доходи фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні
за 2006–2008 рр., млн грн [11]**

Фонд соціального страхування	Р о к и			
	2006	2007	2008	2008 / 2006, %
Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття	3 075, 085	3855,5	5 050,503	164,2
Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	2293,155	2955,985	3 869,676	168,8
Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	7 335,2	5 190,569	7070,939	96,4
Пенсійний фонд України	62912,811	95592,919	141161,439	224,4

Загалом діяльність зазначених цільових фондів спрямована на виконання загальних функцій соціального страхування, які, в свою чергу, відіграють важливу роль при проведенні державою ефективної соціальної політики. Наприклад, до функцій соціального страхування відносять:

- формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, пов'язані з сутністю непрацездатних і осіб, що з погляду на обставини не беруть участі в трудовому процесі;
- забезпечення кількості і структури трудових ресурсів;
- зменшення розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих громадян;
- сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу;
- захисна функція, яка полягає в підтримці сформованого матеріального рівня застрахованого, якщо звичайне джерело доходу стає для нього недоступним;
- компенсаційна функція, що полягає у відшкодуванні збитку з втрати працездатності і збитку здоров'я за допомогою матеріального відшкодування втрати заробітку, а також оплати послуг у зв'язку з лікуванням і реабілітацією;
- відтворювальна функція, яка полягає в тім, що соціальне страхування покликане забезпечувати застрахованим (і членам їхніх родин) покриття усіх витрат, достатніх для нормального протікання відтворювального циклу, що охоплює практично весь життєвий цикл, у випадку хвороби, старості, інвалідності, безробіття, вагітності;
- перерозподільча функція, яка визначається тим, що соціальне страхування значно впливає на суспільний розподіл і перерозподіл: соціальні виплати збільшують частку створеної вартості, що направляється на споживання застрахованим; це полягає в поділі матеріальної відповідальності за соціальні ризики між усіма застрахованими, усіма роботодавцями і державою;

- стабілізувальна функція, спрямована на узгодження інтересів соціальних суб'єктів з ряду принципів для життєдіяльності найманих робітників питань [2, с. 12–13].

З проведеного аналізу функцій соціального страхування випливає, що одним з важливих напрямів подальшого розвитку системи соціального страхування в Україні є врахування інтересів усіх соціальних партнерів, а саме: держави, роботодавців та профспілок (працівників) (табл. 3). Це в свою чергу, забезпечить злагоджену роботу фондів соціального страхування, зменшення тіньового сектору заробітної плати, і як наслідок – збільшення розміру виплат при настанні страхових випадків.

Таблиця 3

Стан і напрями розвитку соціального страхування [7, с. 133]

Види соціального страхування	Стан	Напрями розвитку сфер соціального страхування з урахуванням інтересів соціальних партнерів		
		інтереси держави	інтереси роботодавців	інтереси профспілок (працівників)
Страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності	Функціонує	Збільшення вимог до охорони праці, атестації робочих місць	Профілактичні заходи (навчання персоналу, роз'яснення), перехід на нові, безпечніші технології виробництва, використання екологічно чистої сировини та енергоносіїв	Покращення умов праці, зменшення термінів перебування зміни на небезпечному виробництві, збільшення відшкодувань у разі страхового випадку
Страхування на випадок безробіття	Функціонує	Створення нових робочих місць, працевлаштування соціально незахищених верств населення, забезпечення засобами існування тимчасово непрацездатних	Оперативність підбору персоналу, підвищення його кваліфікації	Збільшення термінів і розмірів виплати з безробіття, швидкий пошук нових вакансій, якісна перекваліфікація
Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням	Функціонує	Покращення демографічної ситуації	Збільшення продуктивності праці	Своєчасне відшкодування лікарняного листа
Пенсійне страхування	Реформування	Збільшення межі пенсійного віку, впровадження трирівневої системи страхування	Зменшення навантаження на ФОП	Відповідність пенсії розміру заробітної плати працівника
Медичне страхування	Обговорення можливих варіантів запровадження	Покращення здоров'я нації, розвиток медичної інфраструктури та науки	Покращення ефективності використання робочого часу	Своєчасне та професійне медичне обслуговування

Також з метою оптимізації процесу нарахувань та сплати соціальних внесків підприємствами, забезпечення прозорості їх обліку і системи контролю, передбачається запровадження в Україні

єдиного соціального внеску, суть якого полягатиме в консолідації окремих функцій фондів соціального страхування та ПФУ в єдиній спеціалізованій установі (окремому підрозділі ПФУ).

Узагальнивши, окреслимо подальші кроки реформування системи соціального страхування України:

- удосконалення відповідного законодавства;
- забезпечення додаткових надходжень страхових коштів за рахунок розширення бази сплати страхових внесків, виведення заробітної плати з тіньового сектору економіки;
- забезпечення повної прозорості фінансових потоків для суб'єктів системи загально-обов'язкового державного соціального страхування;
- ефективна взаємодія державних і недержавних форм соціального страхування;
- впровадження єдиного соціального внеску;
- покращення інформаційно-роз'яснювальної роботи фондів соціального страхування з населенням.

Стан соціальної сфери є основним індикатором розвитку країни загалом та суспільного добробуту, зокрема. На нашу думку, Україна, як соціальна держава має створити відповідні умови для підвищення матеріального забезпечення суспільства на рівні сучасних стандартів, задоволення його культурних потреб, гарантування особистої безпеки кожного громадянина та досягнення соціальної справедливості в процесі реалізації економічної політики.

1. *Борецька Н.П.* Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: Монографія. – Донецьк: Янпрі, 2001. – 352 с.
2. *Внукова Н.М.* Соціальне страхування. Конспект лекцій для студентів спеціальностей 7.050104, 7.050105 усіх форм навчання / Н.М. Внукова, Н.В. Кузьминчук. – Харків: Вид. ХДЕУ, 2004. – 216 с.
3. *Гриненко А.М.* Соціальна політика: сутнісно-концептуальний аспект // Вісн. соціально-екон. досліджень. – 2008. – № 32. – С. 75–80.
4. Закон України “Основи законодавства України про загально-обов'язкове державне соціальне страхування” від 14.01.1998 р. за № 1608-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – С. 121.
5. Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 05.10.2000 р. за № 2017-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – 48. – С. 409.
6. *Кир'язова Т.О.* Пенсійна система як частина соціального страхування // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2007. – № 26. – С. 158–163
7. *Колосок А.М.* Соціальне страхування в контексті становлення соціального діалогу // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3 (81). – С. 129–135.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
9. *Плиса В.Й.* Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні: Навч. посібник. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 160 с.
10. *Харитоновна Н.* Платники, об'єкти оподаткування, ставки соцвнесків на 2008 рік // Все про бухгалтерський облік. – 2008. – № 21 (1418). – С. 9–11.
11. <http://www.ukrstat.gov.ua>

THE SOCIAL INSURANCE IN THE SYSTEM OF UKRAINE'S POPULATION SOCIAL PROTECTION

N. Zelenko

Ivan Franko National University of Lviv

In the given article the author make's the analyses of the system of social insurance in the actual system of Ukraine's population protection. Using the base of the analysis of the theoretical and practical material, it is outlined the necessity of improvemet of the same components national system of social insurance.

Key words: social protection, social insurance, social payment, solial guarantees, states funds of social insurance.

СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Н. Зеленко

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

Проанализовано действующую систему социальной защиты населения в Украине и роль в ней социального страхования. На основе анализа теоретического и практического материалов приведено необходимость усовершенствования некоторых составляющих отечественной системы социального страхования.

Ключевые слова: социальная защита, социальное страхование, социальная помощь, социальные гарантии, фонды общеобязательного государственного социального страхования.